

Теорія і методологія порівняльного правознавства

Наталія Миколаївна Оніщенко,

доктор юридичних наук, професор,

Заслужений юрист України, член-кореспондент АПрН України,

завідувач відділу теорії держави і права

Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

До питання про співвідношення категорій «юридична компаративістика», «порівняльне правознавство» та «правові системи сучасності»

Оніщенко Н. М. До питання про співвідношення категорій «юридична компаративістика», «порівняльне правознавство» та «правові системи сучасності»

Цікавим і малодослідженим питанням в юридичній науці є питання про співвідношення категорій та наукових напрямів «юридична компаративістика», «порівняльне правознавство», «правові системи сучасності». Зокрема, дана публікація присвячена визначенню місця наукового напрямку «правові системи сучасності» в системі юридичних знань.

Ключові слова: правова система, правова сім'я, порівняльне правознавство, юридична компаративістика, правові системи сучасності.

Серед багатьох наукових напрямів юридичної науки чільне місце нині займають ті, що присвячені виникненню, розвитку та функціонуванню правових систем сучасності. Слід зазначити, що ця сфера знань охоплюється такими науковими напрямками: «порівняльне правознавство», «юридична компаративістика», «правові системи сучасності».

Якщо перші два — їх сутність, природа, зміст — неодноразово розглядалися юридичною наукою, аналізувалися вітчизняними та зарубіжними вченими, то третій напрям — «правові системи сучасності» — досліджений недостатньо. Насамперед це стосується визначення його місця в системі юридичних знань та серед інших перерахованих категорій.

Спробуємо подолати відповідні прогалини. Відразу зазначимо, що юридична компаративістика і порівняльне правознавство, на нашу думку, є практично тотожними поняттями. Цілком поділяємо з цього приводу точку зору О.Ф. Скакун. Визначаючи різні термінологічні уточнення в певних регіонах світу, відомий вчений ототожнює ці категорії [7, 15].

Як тотожні ці категорії розглядають вчені відділу теорії держави і права Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України [5, 10].

Що ж стосується напряму «правові системи сучасності», то, на наше глибоке переконання, ним охоплюються, по-перше, дослідження особливостей, природи, структури, функцій правової системи як соціального феномену правової дійсності, по-друге, аналіз класичних, гібридних, традиційних правових систем, в тому числі їх порівняння.

Після того як окреслений формат вказаного напряму наведемо певні важливі, в контексті нашого розгляду, характеристики. В першу чергу, мова піде про предмет дослідження.

Будь-яка наука, що претендує на самостійність, повинна мати свій власний предмет. Предмет науки — це ті явища і процеси, які досліджуються нею, на яке спрямоване наукове пізнання [6, 85].

Отже, порівняльне правознавство (англ. — «comparative law», юридична компаративістика) — це наука, яка займається дослідженням загальних та специфічних закономірностей виникнення, розвитку та функціонування сучасних правових систем світу на макро- та мікрорівнях. Порівняльне правознавство є об'єктивно-необхідним процесом пізнання права у загальносвітовому порівняльному аспекті, тобто порівняння між різними правовими системами, їх типами (сім'ями), групами. Його активізації та вдосконаленню сприяють процеси, що відбуваються у світовому співтоваристві, а саме: розробка та формування правових систем молодих держав; поширення та поглиблення зв'язків між державами та групами країн; політична та правова інтеграція [5, 10].

Предмет «правових систем сучасності» можна визначити як вивчення загальних і специфічних закономірностей виникнення, розвитку та функціонування національної правової системи, її ментальних особливостей, а також порівняння правових систем у рамках правових сімей, або порівняльне пізнання останніх.

Важливого значення у зв'язку з цим набуває аналіз деяких інших категорій, зокрема, категорії «правова система».

Існує безліч різних визначень систем, які пропонують вчені — філософи, соціологи, юристи [8, 48]. Узагальнивши їх, можна зробити висновок, що система — це упорядкована сукупність елементів, які взаємопов'язані й взаємодіють один з іншим, яка є відносно самостійною та органічно єдиною, характеризується внутрішньою цілісністю та автономністю функціонування.

Перераховані ознаки притаманні й правовій системі, хоча поняття останньої «означає набагато більше, ніж просто явище, що формально підпадає під ознаки будь-якої системи» [2, 40–55]. З цієї точки зору під правовою системою пропонується розуміти єдність відповідних їй компонентів (частин), які обумовленим способом об'єднані між собою (за змістовними і формальними критеріями) і які залежно від їх природи й характеру зв'яз-

ку між ними (об'єктивного, природного або суб'єктивного, довільного) складають відносно стабільну організацію [4, 257].

Для того, щоб правильно визначити структуру правової системи, необхідно визначити критерії відбору її елементів. Основними вимогами в даному випадку будуть їх внутрішня упорядкованість (організаційний критерій), правове спрямування діяльності (правовий критерій), який повинен бути виражений нормативно у відповідних законодавчих актах, положеннях, що відображають мету створення правової системи, сферу діяльності, характер її основних завдань та функцій, особливості їх реалізації, специфічні принципи організації й діяльності тощо (програмний критерій) [1, 521–523].

Дослідження окремих компонентів правової системи необхідно поєднувати з вивченням різноманітних процесів, що дасть змогу досягнути цілісності правової системи, виявити її внутрішні й зовнішні зв'язки. Водночас правову систему не можна зводити лише до формальних якостей системного утворення, хоча вона й є такою. В неї необхідно вкладати більш глибокий соціальний, конкретно-історичний та політичний зміст.

Важливість правової системи полягає в тому, що вона відображає баланс інтересів різних соціальних груп, класів суспільства. Ці інтереси отримують відображення в праві, законах та інших частинах системи у вигляді державної волі, яка спирається на можливість владного примусу до відповідної поведінки і покарання порушників юридичних приписів. Правова система є важливим стабілізуючим і організуючим чинником.

Усі елементи правової системи мають той чи інший ступінь нормативності, оскільки багато з них походять від права, правових норм, їх складових. Нормативністю володіють також неправові явища, однак найбільш характерна ця ознака все ж таки для права. Тому цілком справедливо вважається, що право — нормативна основа всієї правової системи.

В умовах демократії дістає необхідного розвитку центральний елемент правової системи — право.

Цілісна правова система, що розглядається в єдності всіх її компонентів, є вже не механічною сумою складових, а має нову, важливу соціально-політичну, ідеологічну, юридичну якість, не властиву окремим її частинам. Норми права породжують правовідносини. Правовідносини слугують формою реалізації юридичних норм. Правомірна поведінка учасників правовідносин складає сутність законності та правопорядку, які є наслідками функціонування правової системи, що свідчить про ефективність останньої [3, 120].

Наведені характеристики допомагають зрозуміти тенденції розвитку тієї чи іншої правової системи, визначити прогностичний курс, що є необхідним для забезпечення ефективності законодавства, вдосконалення правотворчості та правореалізації з метою забезпечення прав, свобод та законних інтересів особи.

Ще одним необхідним для нашого дослідження є поняття «правової сім'ї».

Поняття «правова сім'я» є теоретико-синтетичним утворенням. У реальному житті ми маємо справу не з сім'ями, а з національними правовими системами. Дослідження правових систем окремих країн формують широкий масив ем-піричних даних, які дають змогу побачити особливості кожної держави. Але накопичення інформації про правові явища різних країн вимагає її систематизації. Розглядаючи особливості історичного виникнення права в різних країнах, його побудови, юридичної практики та інших чинників, можна зафіксувати закономірні зв'язки між різними правовими системами. Для того, щоб скласти глибокі наукові уявлення про закономірності розвитку права в різних регіонах світу, скласти його правову карту, яка буде відповідати дійсності, зробити обґрунтовані прогнози щодо шляхів подальшого розвитку правових систем, необхідно об'єднати існуючі національні правові системи у певні групи та сконцентрувати увагу на порівнянні різних «моделей», типів права, уособленням яких і є «правові сім'ї».

Правова сім'я — сукупність національних правових систем, які мають спільні риси, що проявляються в єдності закономірностей розвитку та функціонування права, домінуванні певних джерел права та правових ідей, схожості правових категорій і понять.

Найбільш поширеною класифікацією правових сімей сьогодні є наступна:

- романо-германська (континентальна) сім'я (з виділенням в ній романської та центральноєвропейської (германської) груп);
- англо-американська сім'я;
- сім'я релігійного права (з виокремленням мусульманського, індуського та юдейського права);
- сім'я традиційного права;
- в окрему групу слід також виділити змішані правові системи.

Визначивши всі необхідні складові нашого дослідження, вважаємо, що напрям «правові системи сучасності» є найбільш широким із зазначеного на початку статті ряду, оскільки крім (1) аналізу національної правової системи як такої (її риси, природа, елементи тощо) включає (2) порівняльний аналіз окремих правових систем, як то:

1. контрастне порівняння, покликане сприяти виявленню концепцій і методів регулювання, властивих «протилежним» правовим системам, з метою їх поглибленого вивчення;
2. «бінарне» порівняння, сутність якого полягає в тому, що порівнюються дві одночасно існуючі системи, які різними шляхами та методами досягають подібних (схожих) результатів;
3. порівняльний аналіз може бути проведений за принципом одночасності (синхронно) та за принципом послідовності у темпоральних вимірах (діахронно);

4. порівняння може бути так званим «внутрішнім», якщо порівнюються елементи правової системи однієї держави, та «зовнішнім» — порівнюються правові системи двох і більше держав;

5. порівняння може бути внутрішньотиповим — порівнюються правові системи одного типу, або міжтиповим — порівнюються складові правових систем, що належать до різних типів.

Саме зазначені порівняльні характеристики в рамках однієї правової сім'ї чи порівняння правових систем охоплює другу складову напряму — «правових систем сучасності» і співпадає за обсягом з порівняльним правознавством або з юридичною компаративістикою.

В такий спосіб можемо констатувати, що серед зазначених напрямів саме «правові системи сучасності» є найбільш широкою категорією, оскільки охоплює як дослідження окремої правової системи на рівні так званого «внутрішнього дослідження», без порівняльних ознак, так і порівняльний аналіз, про що йшлося вище.

Дана публікація щодо визначення місця «правових систем сучасності» в системі юридичних наукових знань є важливою, з одного боку, як пошукове знання, що допомагає систематизації, упорядкуванню певних отриманих результатів, з другого — такою, що може викликати певні дискусії. Проте саме дискусійність запропонованого ракурсу досліджень, обговорення в наукових колах і повинні відрізнити сучасну юридичну науку.

1. *Абдулаев М. И., Комаров С. А.* Проблемы теории государства и права. — СПб.: «Питер», 2003.
2. *Гелів С. Д., Рутар С. М.* Політико-правові системи світу: Навч. посібник. — К.: «Знання», 2006.
3. *Законність: теоретико-правові проблеми дослідження та впровадження.* — К.: Юстиніан, 2004.
4. *Керимов Д. А.* Философские проблемы права. — М: «Мысль», 1972.
5. *Порівняльне правознавство (теоретико-правове дослідження).* — К., 2007.
6. *Порівняльне правознавство у системі юридичних наук: проблеми методології: Монографія / Кресін О. В. (кер. авт. кол.), Луць Л. А., Мережко О. О. та ін.; За ред. Ю. С. Шемшученка.* — К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корещького НАН України, 2006.
7. *Скакун О. Ф.* Общее сравнительное правоведение: Основные типы (семьи) правовых систем мира. — К., 2008.
8. *Тюхтин В. С.* Системно-структурный подход и специфика философского знания // Вопросы философии. — 1968. — № 11.